

POMEN STAREJŠIH ROKOPISOV ZA SLOVENSKO ZGODOVINSKO JEZIKOSLOVJE

Irena Orel

Filozofska fakulteta, Ljubljana
irena.orel@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.36.253-266

Obravnavane so različne ključne vloge starejših slovenskih rokopisov v jezikovni zgodovini. Srednjeveški rokopisi omogočajo rekonstrukcijo in datacijo jezikovnih pojavov. Od leta 1550 z razgibano zvrstno in individualizirano, dvojno knjižno in narečno oz. nadnarečno, pokrajinsko razlikovalno jezikovno (neenotno pisno, variantno glasovno-oblikovno in leksikalno) podobo dopolnjujejo tiskana besedila, primerjalno z njimi izkazujejo spremembe na vseh ravneh in stopnjo standardizacije, odražajo govorjene/narečne in tujejezične prvine, ohranjajo arhaizme, starejše (medbesedilne) plasti ter dokumentirajo rabo slovenskega jezika v različnih družbenih skupinah.

zgodovina slovenskega jezika, starejši rokopisi, zvrstnost, jezikovne značilnosti

Various key roles of older Slovene manuscripts in the history of language are considered. Medieval manuscripts enable the reconstruction and dating of linguistic phenomena. From the year 1550 onwards, these manuscripts with their varied genre and individualized, double literary and dialectal or supra-dialectal, provincial distinguishing linguistic character (non-uniformly written, with vocal-formative and lexical variations) complement the printed, and in comparison with them demonstrate changes at all language levels, while in the degree of standardization, they reflect spoken/dialectal and foreign language elements, preserve archaisms and older (intertextual) layers, and document the use of Slovene in different social groups.

history of the Slovene language, older manuscripts, genre variation, linguistic characteristics

1 Vrednost rokopisov za raziskovanje slovenske kulturne in jezikovne zgodovine

Starejši rokopisi v slovenskem jeziku predstavljajo primarni pisni kod in so dragoceni dokumenti, ki v sodobnosti z novimi tehnološkimi možnostmi, digitalizacijo in znanstvenokritičnimi izdajami ter s projektom *Neznani rokopisi slovenskega slovstva* (v nadaljevanju NRSS) prehajajo iz arhivov, knjižnic, urbarjev, zapuščin in zasebnih zbirk v javnost ter omogočajo prevetritev doslejšnjih duhovno-, kulturno-, literarno- in jezikovnozgodovinskih spoznanj. Zaradi specifičnih lastnosti medija: enkratnosti, redkosti, nedostopnosti, tudi neznanih besedilotvornih okoliščin (avtorstva, časa, kraja nastanka, geneze, historiat rokopisov) in stanja rokopisov (neohranjenosti,

dotrajanosti, nedokončanosti, fragmentarnosti, nečitljivosti idr.) zahtevajo med-disciplinarno raziskovanje ter vključevanje zgodovinsko-tekstološke metode.

Srednjeveški rokopisi nudijo vpogled v zvrstno raznolike drobce ustvarjalnosti v slovenščini ter potrjujejo zakonitosti jezikovnega razvoja v časovni in zemljepisni dimenziji. Od iznajdbe tiska vnašajo v slovensko književno tvornost žanrsko in tematsko raznolikost. Ob skladnosti s tiskanimi kanoničnimi verskimi besedili (npr. pridigami, molitvami, evangeliji, pesmaricami¹) prinašajo še druge (npr. pasijoni), obrobne, trivialne, prepovedane vsebine (apokrifna, mistična besedila idr.). Ob nabožnih so navadno prevedeni številni pravno-uradni dokumenti (prisege, pravne listine, odloki, razglasi, vinogradniški zakoni, pravila bratovščin, dopisi in registri cehev, pogodbe, zapisniki, oporoke, uradna pisma, tožbe, prošnje, spričevala; obrazci ob volitvi, zaobljubi, izobčenju klaris, poteku službe opatinje idr.), večinsko le za slovensko govoreče naslovnike. So zasebnega značaja (npr. pisma),² priložnostni, literarni zapisi³ idr. Do izuma pisalnega stroja v zadnji četrtini 19. stoletja so sopotniki tiskov,⁴ predstopnja knjižnih izdaj, ki iz starejših obdobij večinoma niso ohranjeni, ali dokončana predloga za natis.⁵ Recepcija je potekala vidno (vizualno) z individualnim tihim branjem ali slušno (avditivno) z (javnim) govorjenim branjem (npr. razglasi, odloki, prisege) oz. deklamiranjem (npr. molitve, dramska besedila).

1 V 18. in 19. stol. jih je bilo čez 250 v deželnih različicah (Orožen 2005: 7).

2 Pisma v slovenščini so izpričana od konca 16. stol. Posebej izstopajo naslednje korespondence: zasebno dopisovanje baronice E. M. Coraduzzi z gradu Hallerstein pri Koči vasi (28 osebnih pisem od leta 1686 do konca stol.) in njene hčere M. I. Marenzi (le 2 pismi) (Merku 1980) z neenotno izrazno podobo in regionalnimi notranjsko-primorskimi vplivi ter individualno grafijo, ki jo dopolnjuje še 6 uradnih pisem oseb iz Loža (I. B. Tomšiča M. I. Marenzi zaradi dolga (17. 5. 1669) v zglednem jeziku, Marjete ali Mergec (po nareku), Cerknice (župnika Črviča (Cerviča)), Čabra (duhovnika Krištofa de Musis) in neznanega avtorja o baroničnih izdatkih. Merku (1982: 148) zaradi vstavljenih slovenskih besed ugotavlja stalno prisotnost »slovenščine ob italijanščini v pisemih tržaškega barona Marenzija in njegovih dopisnikov«. V razsvetljskem obdobju je Ž. Zois uvedel slovenščino v poslovni jezik: v poročila jeseniških rudarskih nadzornikov L. in njegovega sina V. Polca (1788–1816) (Schmidt 2015b) in v prva slovenska poslovna pisma L. Polca Zoisu (1789–1798), zadnje z osebno zahvalo za izvedbo poroke njegove hčerke (Schmidt 2015a: 85, 56), ki kažejo poznavanje kranjske knjižne tradicije in norme razsvetlencev. S strokovnim izrazjem nas seznanja tudi pismo fajfarja Andreja Jamerja (23. 6. 1799) z Gorjuš Vodniku (Levec 1889: 401), ki se jezikovno pretežno ujema s pisno prakso gorenjskih rokopisov od 17. stol. dalje. V 18. stol. razvija idejo o sporazumevanju v slovenščini med meščani M. Pohlin v prevodu Gellertovih fiktivnih pisem (Vidmar 2013). Med preroditelji prvi uvede slovenščino v pismo Vodniku J. N. Primic (3. 9. 1808), sledi Vodnikovo pismo Kopitarju in izmenjava med njima le do leta 1812 (Vidmar 2009: 130–131, Primcu, Rudežu idr., nato še J. Alič, J. A. Zupančič. Po številu (1066 pisem v NUK) in obsegu (do 30 strani) izstopa vsakodnevno triletno (1850–1853) ljubezensko dopisovanje med Josipino Urbančič Turnograjsko in Lovrom Tomanom (Delavec 2004: 18–137).

3 Npr. posvetne verzifikacije iz 18. stol. (npr. *Ena Lepa Peishem ad eniga Peianiga Mosha jno Shene* (1712) graščinskega uradnika iz Slatne (Šmartno pri Litiji) F. J. Jankoviča kot primer trivialne poezije v dialogih z govorjenimi prvinami in vulgarnimi frazemi ter tožba *Jest Vboga Revna srutha* neznane roke iz 1715–1716 (Kos, Umek 1974) in novejši najdbi dramskih besedil (*Kapelski pasijon* (Ogrin, Prunč 2016), *Pogovar Od pijazhe, inu ventozhejna tega Vina* (1791, NRSS 035 S. Mureja s Kolovrata z doljenjskimi in gorenjskimi prvinami).

4 O razmerju rokopisov do tiskanih besedil v slovenski književnosti prim. Ogrin 2017.

5 Npr. prevodov meditativnih del A. Skalarja (1643), pa tudi jezikoslovnih del iz različnih razlogov (npr. Kastelčev, Hipolitov (najdba Bohoričeve slovnice), Vodnikov slovar (črkopis), Pohlinov prevod prve Mojzesove knjige, odobren na Dunaju (jezik), Japljeva slovnica (smrt) idr.).

2 Srednjeveški rokopisi kot neprecenljiv jezikoslovni vir

Srednjeveški rokopisi kot edini pisni dokumenti predknjižnega pismenstva, začetek pismenosti v slovenskem jeziku, omogočajo rekonstrukcijo jezikovnih stopenj, kronologizacijo jezikovnih pojavov in predstavljajo zametek večine jezikovnih zvrsti. Niso samostojni (razen *Rateškega* (v nadaljevanju RR)⁶ in *Kranjskega rokopisa* (v nadaljevanju KR)), temveč so (zadnji ali vmesni) deli tujejezičnih rokopisov: škofovskega kodeksa (*Brižinski spomeniki* (v nadaljevanju BS)), bratovščinske knjige (*Starogorski* (v nadaljevanju SGR), *Černjejski rokopis* (v nadaljevanju ČR)), latinskega pergamentnega evangelistarja (*Načrt za pridigo* (v nadaljevanju NP)), pesniških zbirk (pozdrav koroškega vojvode Bernarda Spanheimskega (1227) v knjigi *Frauentienst* (1255) pesnika U. von Liechtensteina (v nadaljevanju UL) (Schnabl 2016); večjezični pesmi s slovenskimi verzi O. von Wolkensteina (v nadaljevanju OW, 1416–1417)), nemškega koledarja (*Škofjeloški* (v nadaljevanju ŠR)), knjižice *Quadernetto memorie Cattarina Seraduraro o pur di Fabro* za *Videmski rokopis* (v nadaljevanju VR) idr. Med 13⁷ ohranjenimi so z izjemo petih le v tujejezično besedilo vključeni fragmenti oz. izreki, fraze, verzi, glose. Ob sprva nabožnih besedilih za pokristjanjevanje ali bogoslužje (spovedni obrazci, molitve, pridiga: BS, RR,⁸ *Stiški* (v nadaljevanju SŠR), SGR, NP) prevladujejo posvetni, tj. administrativni: seznam darovnic Marijini bratovščini (ČR); pravni: mestne prisege (KR); pesniški z ljubezensko ali častilno vsebino (OW, *Auersperški rokopis* (v nadaljevanju AR)); pragmatični: UL in glavni števnik v VR; slovarski (glose in glosarček v SŠR, imena mesecev v ŠR). Nastali so zaradi upoštevanja jezika naslovnikov ali njihovega nepoznavanja drugih jezikov v verski (Kidrič 1923: 151–152) (vsi navedeni nabožni) in upravni rabi (KR), neobvladanja slovenskega jezika pri tujih piscih (BS, 1. del SŠR, VR, NP). So le priložnostni zapisi (VR, NP), v tujejezičnem besedilu navedek pragmatičnega frazema (UL), prekrizan tribesedni stavek Ljubljanačana V. Praunspergerja v *Turnirski knjigi Gašperja Lambergerja* iz leta 1544 (v nadaljevanju WP). Glede na predhodni vir so prepisi po starejših neizpričanih predlogah (BS, RR (lepopsni), SŠR (spoved), SGR), tudi zapisi po ustnem posredovanju (II. BS, del SŠR?). Glede na jezik so navadno enojezični in prvotno prevodi (iz latinščine, stare, srednje visoke nemščine, italijanščine), razen izrekov iz oralne rabe (UL, WP, morda VR) in nedoločljivo AR, pa tudi dvo- ali večjezični (ČR še v latinščini in italijanščini, v KR ima prisežni pouk še nemško predlogo, slovenske interpolacije, ustrezne nemškim verzom, so v OW (Mikhailov 2001: 56 po Bonazza 1988), glose (SŠR) in imena mesecev (ŠR) pa prevod iz latinščine).

⁶ Prvotno del kodeksa (misala?) (Ogris 2004: 304 po Grafenauer).

⁷ Všteti niso posamezni navedki slovenskih izrazov (za *rž* v urbarju samostana Velesovo (1438) (SDSS 1971: 5; IRVR 1982: 22), osebnih (v latinskem *Čedajskem evangeliju* slovenska imena romarjev iz Štivanja, v salzburški (8. stol.) in sekovski (12. stol.) bratovščinski knjigi) ali zemljepisnih lastnih imen (*Gabrovik* (Gabrovka) v listini kostanjeviškega opata ob prodaji zemljišč (IRVR 1982: 21), ledinsko ime za travnik *Tlaka* v Bohinju (Spital, 1. 6. 1388) v listini briksenškega škofa Friderika, prepis iz leta 1515 (prav tam)).

⁸ Leta 1467 so bila na zadnji strani v stolpcih zapisana latinska, nemška in slovenska imena članov Marijine in Apostolske bratovščine v Ratečah (Ogris 2004: 306).

Odkriti so bili od začetka 19. (BS, 1806) do konca 20. stol. (v šestdesetih letih SGR z objavo 1973) oz. WP z objavo leta 1997, večina v drugi polovici 19. stol. (Mikhailov 2001: 74). Na Slovenskem hranimo le kodeks s SŠR (NUK) in NP (NŠAL), trije so v Avstriji (Celovec, Dunaj) in širje v Italiji (Videm, Čedad⁹), dva sta se izgubila oz. sta nedosegljiva (AR (Ljubljana, v lasti Auerspergov?), KR (Kranj, Maribor?)), ohranjajo jih fotografije v NUK (AR), objave (za KR J. Pajk, 1871, 1872).¹⁰ Po kraju najdbe/nastanka segajo na S(Z) od Bavarske (München/Koroška (BS)), Avstrije (UL, OW), Dunaj (WP)), Koroške (Celovec/Rateče (RR)), na Z v Furlanijo - Julijsko krajino (SGR, VR, ČR) ali so kranjski (Kranj (KR), Stična, Kranj?/Stična (NP), Dunaj/Škofja Loka (ŠR), Ljubljana (AR), Ljubljana/Stična (SŠR)). Pisec je imenovan v sedmih (UL, OW, VR (Furlan ali Italijan iz Krmina Nicholo Pentor), ŠR (Martin iz Loke), WP, 1. del ČR (Janez s Krka)), ugotovljen po pisavi je v SGR (po Cracini Lavrencij iz Mirnika, kar Renko z novo paleografsko analizo zavrne). Datiranih je pet (UL (1. 5. 1227), VR (1458), ŠR (1466), ČR od 1497 dalje, WP (1544)), drugim so določili čas nastanka raziskovalci, za nekatere (KR, AR, NP) je datacija negotova. Obsežnejši so doživeli znanstvenokritične izdaje (največ BS, tudi elektronsko (eZISS), SŠR leta 1992, objavo že leta 1858 (Miklošič), KR med mestnimi prisežnimi besedili Golec (eZISS)) ali razprave (RR G. Krek (1881) in z novimi ugotovitvami I. Grafenauer (1931, 1958), SGR ob odkritju (Logar, Koruza, Pogorelec (1973–1974) idr.), ČR (Oblak 1891/92, Baudouin de Courtenay (1906)).

Jezikovno so le BS nastali na prehodu iz alpske slovanščine v zgodnjo slovenščino in določajo datacijo nekaterih pojavov (npr. rotacizma, prehoda skupine *dl* v *l*, uvanja podspola živosti, nalikovne končnice *-ov* pri moških samostalnikih v R mn. in *-e* v T mn. o-sklanjatve, rabo aorista in imperfekta, starejše/mlajše oblike tvornosedanjega deležja idr. arhaizme), ki jih mlajši rokopisi nimajo več. Ostali rokopisi od zadnje tretjine 14. do 16. stol. izpričujejo jezikovne prvine posameznih ali več narečnih območij: gorenjsko RR, SŠR (1. del, 1428), SGR, KR; dolensko SŠR (2. del, 1440), NP, KR (dvojnično); beneškoslovensko VR, ČR (tersko), izjemoma v SGR: po Logarju ohranjeni *-o* (*Bogastwo, polschwet/cheno*),¹¹ *-am* (*dolchnickham*, kar je lahko tudi gorenjsko (npr. KR (*peryatelam*)); notranjsko-kraško v SGR: *raz-* > *rez-*, preglas *a* > *e* za palatali in novoakutirani *o* > *uo* (*twoje wuole* (I 3)), veznik *ynuy* s poudarjalnim *-j*).¹² Koroške narečne prvine izkazujejo (poleg ohranjanja nekaterih

⁹ R. Dapitu se zahvaljujem za preverjanje hrambe SGR v Vidmu in za nov podatek, da se nahaja v kapiteljskem arhivu v Čedadu župnije Marije Vnebovzete v oddelku Castelmonte pod št. 1315 (»Parrocchia di Santa Maria Assunta, archivio capitolare di Cividale, sezione »Castelmonte« busta n. 1315«). Pod to številko je v Inventarju kolegiatnega kapitlja Marije Vnebovzete v Čedadu na str. 550 zavedena bratovščinska knjiga *Libro della veneranda fraterna del SS.mo Sacramento nella chiesa di S. Maria del Monte* (1498–). (Alba Zanini: *Il capitolo Collegiato di Santa Maria Assunta di Cividale* http://www.sa-fvg.archivi.beniculturali.it/fileadmin/inventari/archivi_ecclesiastici/Cividale.-Capitolo_collegiato_di_Santa_Maria_Assunta_Alba_Zanini_.pdf).

¹⁰ Poznosrednjeveške rokopise je monografsko po strokovni literaturi, jezikovno in tudi tekstnokritično (ČR) preučil in objavil N. Mikhailov v doktorski disertaciji (objava 1998 v nemščini (skrajšani sta italijanska (1997) in slovenska (2001)).

¹¹ Lahko že delno reduciran gorenjski *-o* iz *-u* za izhodiščni *-o* (prim. dvojnice *tho mallu, tho Velickho* v KR).

glasovnih pojavov iz BS) Grafenauerjevi trije pojavi v RR (dvojnica *šč/š*, *-i- > -e-*, *-m > -n*: *našen = našim*, *martveh = mrtvih*, v ziljščini *našan*, *mrtvah* (Grafenauer 1958: 32–33), ki so po Šekliju (2008) razloženi kot starejši/mlajši gorenjski oz. sandhi pojavi).

Vsebinsko sorodni rokopisi omogočajo diahrono jezikovno primerjavo (splošna spoved v BS in SŠR, molitveni obrazci v RR (1362–1390) in SGR (1492–1498) (Orožen 1986)) in izpričujejo gorenjsko središče tudi za rabo na zahodu ter potrjujejo nekatere zgodnejše inovacije, mlajše glasovne spremembe, značilne za gorenjska besedila od konca 16. stol. dalje (npr. premik meje (delnega) samoglasniškega upada že v 14. stol., ukinjanje oblik aorista (3 RR : 1 SGR)).

SŠR pomeni z latinsko-slovenskimi glosami in glosarčkom začetek slovenskega slovaropisja (Gjurin 1986), 2. del (1440) je zgled za zahodnodolenjski pisni jezik kot predstopnjo Trubarjevega knjižnega jezika, ima pa še več doljenjskih narečnih prvin, ki jih je Trubar izločal in se pojavljajo v rokopisih 16. stol. (npr. o-jevsko akanje).

3 Rokopisi v knjižnem obdobju: druga polovica 16. stoletja¹³

Po letu 1550 poznamo manjše število katoliških nabožnih fragmentov in glos (Kidrič 1923) ter pravnih dokumentov (poleg možnega nastanka KR po Koruzovi (1972–1973) dataciji (1526–1556)). Med obrednimi so se ohranili: na *Z Goriški rokopis* (1551–1558, Ilešič 1908; Bratuž 2001) z vplivi italijanske pisave in mlajšimi odrazi (*-l > -u*: *iscasau*) ter dvojnici (*Bog, scosi, ieno/ino/inu/nu*) (Bratuž 2001: 13–14); slovenski zapis perikope evangelija za 2. adventno nedeljo (Luk 21) iz leta 1573 Višnjegorčana, stolnega dekana B. Radliča med načrti za pridige v ljubljanski stolnici (Kidrič 1923: 157–158) z vplivi nemške pisave in še več doljenjskimi glasovnimi odrazi (*deilati, befeide, nebu; uidili, na > ne/na* idr.). Glose in fraze lj. kanonika Janeza Latora v beneški izdaji oglejskega misala iz leta 1519 s konca 16. stol. Kidrič navezuje na jezik Trubarja in Dalmatina, ugotavlja pa tudi samostojnost (npr.: *krotke* (TR *krotki*), *ieno (inu)*; *napokoia (nepokoia)*, *-o* in *-u (kratko/puſtu (kratku)* (prav tam: 159)), kar je (variantno) značilno za SGR, KR in mlajše kranjske rokopise. Tudi prevodi/glose dveh rok k 17 latinskim pridigam »Dormi secure« v treh primerkih (npr. Robidovem) iz istega časa so blizu jeziku Dalmatinove *Biblije* (prav tam: 164). Glose (morda župnika Ebenbergerja) k pasijonu po Luku (22, 23) v oglejskem misalu iz leta 1517 na prelomu iz 16. v 17. stol., last gornjegrajske gosposčine, se po Kidriču ne ujemajo z jezikom 16. stol., saj izstopajo mlajši odrazi (npr. *niſte, ni, gmeino, klaguale, ſč > ſ*; razen *-u: grenkhu*) in drugačni leksemi (npr. *neſpodzhetne* (sterilis)).

Med uradnimi rokopisi so ohranjeni:

a) na *Z prisega vdanosti goriških stanov nadvojvodi Karlu* leta 1564 (objava P. Radicsa v Soči 1883), brana v slovenskem, nemškem in italijanskem jeziku v Gorici, ki kaže vpliv tujih pisav, nedoslednosti in nepoznavanje jezika (Bratuž 2001:

¹² *Jenu(j)* imajo tudi rokopisi iz Gorenjske od konca 16. stol. ob knjižnem *inu* (npr. KR *jenu* in *Inu* (1), AR pa že in ob *inv/ynv* (Mikhailov 2001: 134), listina o pravici lova iz 1. polovice 17. stol. *inu/Jenui, inui*).

¹³ Zaradi omejenega obsega so v pregledu obravnavani samo rokopisi 16. stol., tudi primerjalno z mlajšimi.

14–155): npr. glasovne dvojnice *inulijnuljину, nijgalniego* 'njega', *peressemо* 'persežemo', *chemo* 'hočemo', *da, ō > olou: Gospodo, proti, toijsto* : *Boug, Suetloust, resoumit*; *-u > -o* (*Gorizhkemo kneso*), *-i > -e* (*Carle, Vaustrie*), raba neprevzete leksike (razen *Erbo*);

b) zapovedni list (razglas) kranjskega deželnega upravitelja Janža Kisla o novem vinskem davku (17. 10. 1570), prvi znani izvorni uradni dokument (NRSS Ms 089),¹⁴ nastal v pisarni deželnih stanov kot prepis z verjetnim avtorjem J. Juričičem (Jug 1942; NRSS Ms 089), ki je posnemal jezik Trubarja in Krelja ter vnašal vanj svoje čakavske vinodolske prvine in slovanske izraze v večji meri kot v prevodu *Postile* (1578), pregledane po Bohoriču (npr. dolgi *ě > i: didinski, -em > -om: merslom*);

c) *Velikonedeljska prisega* za priče (1570) v vzhodnoštajerski knjižni različici z nekaj kajkavskimi vplivi (npr. *den, fvetega, tom, y* (ob *ino*); *ednomu, kotero*) in nedosledno pisavo (ch za c, č: *prauycho, Ocha, hocho, f za s, z, š, ž: pri/hesem, bofio, fhowraftua*) idr.;

č) iz Bele krajine je izročilno pismo iz Metlike (7. 11. 1573) (SDSS; NRSS Ms 089)) z nedoslednim zapisom in dvojničnim prepletom S-belokranjskih, dolenskih (*-o > -u* : *-o* (*blagu* : *blago*)) in (dvojničnih) kajkavskih prvin (npr. *ǰ > u* (*dug*), *q > u* (*Izrwzhymo* : O ed. *Zwoyo*); *ǰ > a* (*zedam* : *zedemdefeth*); dolgi *ě > i: dythe, myzetzta, lyth* : M ed. *letu*; pogojna oblika *byzmo, owym* : *ta*; os. zaim. *ja* (Pejić 2017));¹⁵

d) prvi znani prevod vinogorskega zakona iz nemščine (*Gornih Bvqvi: Od krailoue Suetlo/ti Offen inu poterien General inu Priuilegium*) župnika z Rake pri Krškem A. Reclja iz leta 1582 (po NRSS Ms 091 prepis s konca 16. stol.) s številnimi priredbami do srede 19. stol. (Dolenc 1940), izkazuje tudi značilnosti, ki jih knjižni jezik 16. stol. nima (večjo stopnjo redukcije, dvojnično pred- in ponaglasno o-jevsko akanje, leksikalne, skladijske kalke, razdruženo zapisane morfeme enega leksema in druge nedoslednosti);

e) *Škofjeloški razglas* (resolucija) nadvojvode Karla o licitaciji premoženja loških protestantov iz leta 1590, nedavno odkrit v arhivskem gradivu freisinškega loškega gospostva ob že znanem štiri leta mlajšem nemškem, ki ga je mestni pisar prebral v obeh jezikih na tedenskem sejmu v Škofji Loki (Šega, Golec 2008: 175–177), prvi dokument s pečatom deželnega kneza Karla in najstarejši popis premoženja, je pisan v nedosledni bohoričici z nemškim vplivom (npr. *truzu, rezhi, gopfudi, pershlu, na/himu, Skusi, poloshenam* : *chische, Lockhe, defchel*), ujema se s knjižnim jezikom 16. stol. (*od Buga, Skusi/Skuse, to i/tu, letu* 'to', *oli* 'ali', *kateri*) in ima ožjenarečne

¹⁴ Rupel (1956: 45) navaja, da je prevod iz nemškega izvirmika (po M. Verbiču, *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, str. 179).

¹⁵ Belokranjski rokopisi so v pisavi in jeziku pod vplivom dolenskih ali kajkavskih besedil. Primerjava z zapisi v cehovski knjigi metliških čevljarjev do konca 17. stol., dopisom čevljarskega ceha metliškim mestnim očetom iz leta 1676 (Golia 1951: 214–22), vpisi v metliški poročni matici (1715–1739) (Golec 1999: 134–135) kažejo opazno odstopanje od bohoričice, glasovno neenotnost in dvojnice (npr. *gulolalelspuod*) ter lokalne značilnosti. Metliški pouk prisežniku in prisega iz druge polovice 18. stol. iz višnjegorskega arhiva pa odražata dolensko osnovo s sočasno kranjsko pisno prakso z vplivi govornega jezika (J. Kos 1973/1974; Golec 2011, ki za pouk predvidi zaradi dvojnic prevajalca Gorenjca in prepisovalca Dolenjca, za prisego pa Dolenjca J. Cerovška).

premene (akanje: *dapadezhi, dabru, pastaulene, Supernaft*), delni upad *i > e: ienu, ies 'iz', nez* idr., ohranjeno dvojino (*due niui*), prevzete izraze za funkcije (*Verwaltariu, Churfürtu, Bandi/anou, gwaltstrageriam* idr.);¹⁶

f) iz leta 1598 so stavki v latinskem pismu župnika N. Koprivca T. Hrenu in prevod nemškega ukaza nadvojvode Ferdinanda iz Gradca kranjskemu vicedomu o deželnem sodniku v Vipavi (SDSS 1971: 23–25; Rupel 1956), ki izkazuje nepoznavanje pisne in jezikovne rabe (Rupel (1956: 55) kot prevajalca omenja pisarja s severozahoda Gorenjske).¹⁷

4 Jezik rokopisov

Rokopisi z individualizirano in sproščeno nadnarečno ali (več)narečno, nedosledno izrazno podobo, odstopi od knjižne norme in vidnimi vplivi krajevnih oz. regionalnih zemljepisnih različkov, z leksikalno neustaljenostjo in tujejezičnimi vplivi (historizmi, narečni leksemi, prevzeti izrazi, kalkirani termini, sopomenske dvojice, besedotvorne različice idr.) delno razkrivajo tedanjo govorjeno/narečno podobo. Raziskovalci v različnih rokopisih podobno ugotavljajo preplet knjižnega izročila osrednjeslovenske različice knjižnega jezika s širše- in ožjenarečnimi prvinami (npr. za pridige novomeškega frančiškana A. Brešana (Ogrin 2009, 2011a), *Poljanski rokopis* (Ogrin 2011b: 395; Žejn 2016), za Volkmerjevo pesništvo v vzhodnoštajerski pokrajinski knjižnojezikovni različici (Rajh 2002: 64; Jesenšek 2015: 82), na Koroškem za Drabosnjakovo *Duhovno vahto* v rokopisu molitvenika (Maurer Lausegger 2016a: 44) oz. njegovo delo nasploh (Maurer Lausegger 2016b: 1205), pesmarico iz Loč (Orel 2012), *Tinjsko pesmarico* (Orožen 2005) idr.).

4.1 Črkopis

Izkazuje se neenotna individualizirana in nesistemska raba z vplivi nemškega (npr. *w – v/b, sch/fch – š*), latinskega (*æ – e, ff, fs – s, ÿ – i, j, c – k*), na zahodu italijanskega: *c(c)h(i) – č; c, ch – k; gl – lj; gn – nj*, ob grafemih iz bohoričice ali izpeljanih variantah (npr. v Attemsovih pridigah (Bratuž 1993), v Memorii iz Štanjela (ok. 1680) npr. *s* za *s, z, ž; gn* za *nj*), madžarskega oz. kajkavskega črkopisa v prekmurskih, vzhodnoštajerskih in nekaterih belokranjskih besedilih (*cz – c, cs – č* idr.), z variantami po nemščini.¹⁸ Že sredi 17. stol. v *Osapskem pasijonu* dvojnično ob *sh* nastopa glagolski (beneški) *x* za *ž*, ki ga ima tudi dajničica in rokopis *Druxba kraljevih urat* (1820–1840 (NRSS Ms 036)), ki odstopa od bohoričice po zapisu sičnikov (razen dvojnično *ſ*) in

16 Primerjava z mlajšima prisegama podložnikov loškega gospostva freisinškemu škofu iz 17. stol. (1615, ok. 1618) iz okrožnega arhiva v Münchnu (M. Kos 1941: 71–74) potrjuje podobne značilnosti z doljenjskimi in gorenjskimi odrazi (*gospud(u)* (7) : *gospod(u)* (3), *gospudo* (1)), večjo stopnjo delnega upada *-i, -u, -o > -a* (dvojnično): *volia, nisa*; z razlikami v 2. prisegi.

17 Na prelom 16. stol. se datira rokopis gorenjskega prevajalca z 80 slovenskimi evangeliji za nedelje in praznike s Stapletonovimi latinskimi perikopami (NRSS Ms 085).

18 Prim. grafemske razlike v dveh srediških prisegah iz 18. stol.: tržanske (pisar F. Šavora): *c – c; ch, tsch – č; kh – k; s, f, S – s, z, ž; sch, fch – š; fs – š, ž* (npr. »*Jas N. pri/sche/sem*«), 40 let mlajše sodniške (J. Ozvald) z vplivi ogrice: *cz – c; ch – č, sz – s, fs – š* (npr. »*Jasz priszegam*«), medtem ko sta tržanski iz leta 1840 pisani že v gajici (Golec 2011b).

šumevcev ter se z izjemo š ujema z dajničico (Orel 2017). Grški črkopis je za svoj rokopisni slovar (1854) izbral ptujski minorit D. Penn (Kidrič: SBL; Stabej 1975; Jesenšek 1999).

4.2 Pokrajinska jezikovna opredeljenost

Jezik rokopisov se uvršča v pokrajinske tipe pisnega jezika: kranjski nihajo med dolensko osnovo knjižnega jezika s kontinuiteto iz 16. stol. in dvojničnimi mlajšimi (gorenjskimi, rovtarskimi, zasavskimi idr.) narečnimi spremembami ter odražajo posebnosti piscev.¹⁹ Večkrat je osrednjeslovenski zgled osnova rokopisa (zaradi pisca ali vzorca) v drugih deželah (npr. na Štajerskem prisega s Ptujске Gore (1696), na Koroškem zapis molitve v Črnjanskem rokopisu),²⁰ metliški pouk prisežnikom in sodna prisega tožnika (ok. 1780) iz višnjegorskega arhiva (Golec 2011a) idr.).

Koroška pokrajinska pisna različica je razvidna v 17. stol. iz priseg (*Vetrinjska* (1601), jezikovno sorodni *Grebinska* pred pričanjem (1611–1614) (Golec 2011b) in *Pliberska* iz 2. polovice 17. stol. (Domej 1974), fevdna (1637)²¹ (Kidrič 1921–1922; Kotnik 1913)); od konca 16. stol. živi v prepisih protestantskih knjig bukovnikov v značilnem substandardu z nesistematičnim mešanjem več narečnih in knjižnih prvin (Orožen 1996: 349),²² v apokrifnih rokopisih (prepisi iz nemščine prevedenega in natisnjenega *Kolomonovega žegna*,²³ *Duhovne branue* (Maurer Lausegger 2016a)). Podoben preplet je značilen tudi za koroške zdravilske knjige (npr. *Arcniske bukve* A. Goritschniga iz Roža (1765), *Arcniske ročne bukvice* J. Bunčka, župnika v Dobrli vasi po J. Shagu (1817) iz Raven); prerokovanja (*Metarnikovo* (1799, NRSS Ms 027), *Šembiljino (Švile Prerokile*, Maurer Lausegger 1985)); molitve (npr. S. Gabernika (1780) iz Roža), zakletve in številne cerkvene pesmarice (L. Maurerja (1754), *Krebsovo* z romarskimi pesmimi in vpisi dveh/več rok iz Raven (1750–1800, NRSS Ms

¹⁹ Npr. pastirski pismi škofov Rabata in Ž. K. Herberstaina iz let 1665 in 1684 se ne ujemata, poleg dvojnic pri obeh ima drugo več dolenskih odrazov (npr. *femlio – semblo*, *zerqui – Zerkue*, *gdo/gdu – gdu*, *komu – komo*, *Altariu – Altario*, pa tudi obratno: *zerkuenu Blago – zerkuenu blago*), prvo ima ob mlajših več knjižnih prvin (*vliublanski – vlublanske*, *flifhal – fhlishou*) (Vrhovnik 1924), podobno tudi v ljubljanskih, škofjeloških, blejskih, kamniških idr. prisah tega časa.

²⁰ *Črnjanski rokopis* – bratovščinska knjiga (1633–1707) poleg osebnih imen darovalcev, dajatev (urbarja) in pokojnih vsebuje slovensko priprošnje molitev v osrednjeslovenski različici (Vačun Kolar 2009; Petek 2012).

²¹ Prisega krškemu škofu (1637 in 1653) iz arhiva višjega deželnega sodišča v Gradcu iz Jamikove za-puščine vsebuje ob slovenski še hrvaško priredbo, vendar kljub jezikovni mešanici Rigler (1968: 663–664) obe povezuje s Štajersko.

²² Npr. izgubljeni rokopis iz Djekš s pesmarico in molitvenikom (Sadnikar), pisan v Ziljski dolini po Juričičevi izdaji *Postile* (1578), pesmarici iz leta 1563 in mlajših (Ramovš 1920; NRSS Index 121); iz Gorič pri Podklostru (najdba V. Oblaka), privezan celovški izdaji Dalmatinovega molitvenika *Kristianske bukvice* (1784) (Smolik 1967; Ogrin 2017); prevod *Antikrista* (1767) M. Žegarja (NRSS Index 033), ki se je s prepisom J. Valjavca iz Preddvora (1769) širil po Kranjskem, Koroškem na Štajersko, delno je ohranjen ljubljanski (1775–1825, NRSS Ms 071), *Branie od Antekrista inu od niegovoh foush prerokou* treh rok (1780, NRSS Ms 024) iz Sveč v Rožu; prepis nekega učitelja in še dveh rok (po magistrskem delu E. Trivunovič) (*Življenje, regirenga inu smrt Antikrista* (1790, NRSS Ms 017)).

²³ Tudi novejši zasavski zapis *Kolomonovega žegna* F. Orožna iz 2. polovice 19. stol. v gajici, brez upoštevanja novih oblik zaradi naslonitve na starejše nabožne tiskane vire, ohranja nekaj koroških glasovno-oblikovnih prvin, nekaj zarotitvenih molitev pa ostaja v bohoričici in koroški različici (Orožen 2010).

022), *Loško* (1825), *Tinjsko* (1839) idr.). Iz zapuščine U. Jarnika je tudi najdaljši rokopis (nad tisoč strani) *Dober Legent teh Suetnikou* (med 1723 in 1770, NRSS Ms 014) M. Cochemskega, »prvi obsežnejši prevod hagiografske literature v slovenski jezik« (Ogrin 2011c: 65). V *Leškem rokopisu* z zbirko 39 enot različne vsebine na 86 praznih straneh koledarja (1760–1774, NRSS Ms 118) »se združujejo jezikovne značilnosti protestantske tradicije in jezikovne posebnosti zgornje rožanske in gorenjske narečne kontinuitete« (Maurer Lausegger 2016b: 806). Dramske igre (npr. *Igra od zgublaniga sina*, *Pastirska igra oz. GiertenSpiel*) koroškega bukovnika A. Šusterja Drabosnjaka (Kuret: SBL; Maurer-Lausegger 2004, 2016a), ohranjene v mnogih prepisih, dopolnjujejo jezikovno paleto s koroškimi (rožanskimi idr.) narečnimi potezami.

Osrednji štajerski rokopisi (npr. *Kalobski rokopis* iz srede 17. stol., Zagajškove duhovne vaje in pridige (konec 18. stol.)) so blizu osrednjeslovenski različici knjižnega jezika z nekaterimi regionalnimi in krajevnimi posebnostmi, podobno tudi rokopisi oporok (npr. iz Andraža pri Polzeli (*is svojoj lastnoj Rokoi* (1821)), Šaleka, Ločice (Golec 2017)).

Vzhodnoštajerski rokopisi so od 16. stol. (*Velikonedeljska prisega* (1570) kot najstarejši rokopisi s šibkim kajkavskim vplivom (Rigler 1968: 662–663)) naslonjeni na kajkavski knjižni jezik (pismo ormoškega graščaka Š. A. Petheja središkemu županu za denarno pomoč (1651–1658) (Ilešič 1905: 21–22) z nekaj štokavizmi (*dobar, dan, vazdar*) (Rigler 1968: 665)), pa tudi na kranjsko knjižno različico (npr. osnutek središke tožbe štajerskim deželnim stanovom proti ormoškemu graščaku (1648)).²⁴ *Raputhov evangelij*, prvo vzhodnoštajersko cerkveno besedilo (1686), je pisan v prleškem narečju (Rigler 1968: 667). Vzhodnoštajerske in kajkavske prvine imajo tudi ormoške mestne in središke tržanske prisega (Golec 2011a, b),²⁵ prisega ljutomerskih tržanov (1717–1725) (Rigler 1968: 668–669), samo prve pa prisega tržana iz Lenarta (1788–1800), z besedjem in skladnjo po nemškem rokopisu, ki je pisno podobna sodbama iz Hrastovca (Golec 2011b). Pesmarica iz Cirkulan (1781) kaže vpliv osrednjega knjižnega jezika in nekaj haloških prvin brez kajkavskih vplivov (Rigler 1968: 674). V rokopisu so ostala tudi dela pomembnih štajerskih piscev (npr. Dajnkov prevod *Svetega pisma* (Premk 1998), Volkmerjeve (Potrata 1994; Jesenšek 2015; Zorko 2015) in Modrinjakove pesmi (Zorko 2007),²⁶ Kremplove (Ulčnik 2011) in Slomškove pridige ter Slomškova slovnica za bogoslovce (Jesenšek 2010)).

Začetek prekmurskega knjižnega jezika potrjujejo Roganovi vpisi v Vramčevo *Postilo* v 16. stol. (Jesenšek 2006), iz srede 17. stol. sta *Martjanska pogodba* (1643) in katoliška *Martjanska pesmarica* s precejšnjim kajkavskim vplivom (Novak 1976,

²⁴ Npr. *skusi, supet, pertoshili, de bi mogli en mir ineti koker druge mesta, iem 'jim', na nashem/naschemo brodo; Gospone, siromake purgare sreanskoga varosa, ij, narucheno* (Rigler 1968: 664–665).

²⁵ Pravila bratovščine sv. Florjana (1705) in tudi središka oporoka M. Modrinjaka (1713) sta kajkavski (Rigler 1968: 668; Golec 2017).

²⁶ Prvi štajerski posvetni pesnik L. Volkmer piše v vzhodnoštajerskem nadnarečju (Jesenšek, Čeh Steger, Zorko 2015), medtem ko se Središčan Š. Modrinjak opira na kajkavsko knjižno izročilo (Zorko 2007).

1997). Leta 1774 se jim pridruži še rokopisna pustna prigodnica o zimski idili na vasi *Versus vandalici* dijaka evangeličanskega liceja v Bratislavi Davida Novaka v knjižni prekmurščini z nekaj kajkavskimi vplivi (-o > -u, npr. *fitzu* 'ptico', *szem/szam* 'sem'). Normiran je v začetku 19. stol. v rokopisni slovnici Š. Kūharja (1916) na podlagi Janežičeve (Narat 2007); v rokopisu z mnogimi popravki so ostale *Starine železnih ino salaskih Slovenov* (ok. 1830–1840) J. Košiča brez začetka in konca (Novak 1976: 76) idr.

Zahodnoslovenski rokopisi se navezujejo na osrednjeslovensko knjižno različico in izkazujejo regionalne idiolektalne posebnosti: npr. *Goriški rokopis* (1551–1558), *Osapski rokopis* (med 1625 in 1675, NRSS Ms 029; Orel 2011: 392–395); pravila bratovščine iz Doline pri Trstu (1635);²⁷ *Memoria* o sporu med občino in župnijo iz Štanjela (ok. 1680), verjetno osnutek, iz Pokrajinskega arhiva v Kopru (fond 352/38), ki jo je med cerkvenimi zapiski (1678–1692) v Štanjelu našel R. Maister (A. Kalc);²⁸ pisma plemkinj s konca 17. stol. (Merku 1980), pridige tujerodnega in večjezičnega goriškega nadškofa K. M. Attemsa (Bratuž 1993, sreda 18. stol.), uradovalni rokopisi o vprašanju meja med beneško republiko in avstrijsko monarhijo iz leta 1751 (Bratuž 2007); oporoke: iz Kastelca pri Ospu (1826), Doline pri Trstu (1822,²⁹ 1830), iz Trsta (1850), tri iz Ricmanj pri Trstu (1816, 1823, 1826), iz Rupe pri Podgradu (1827), Štorij pri Sežani (1843) (Golec 2017).

4.3 Jezik kot neustrezen določevalec starosti rokopisov

Da jezik sočasnih rokopisov in tiskov ni ustrezen pokazatelj starosti drugega rokopisa, potrjuje *Zgornjepustovrška listina* (Bokal 2002). Čeprav analiza papirja potrjuje mlajši prepis, dvoma v zapisano letnico 1622 ne vzbuja sodobnejši jezik, kot sicer ugotavlja M. Bokal (2002) na podlagi primerjave s sočasnimi rokopisi (*Skalarjevim, Ljubljanskimi prisegami* idr.). V sočasnem zastavnem pismu vikarja Andreja Medveda iz Vodice ključarjem s Šmarne gore (4. 5. 1620, NŠAL) (Golec 2000) in blejski prisegi Jakoba Mačka (25. 2. 1625) (Ribnikar 1976: 91) je izkazan tako domnevno mlajši termin *glihenga*, v prisegi tudi oblika veznika *jen*, varianta *katiri* ima v 17. stol. npr. Svetokriški. Če upoštevamo še druge polhograjske zapise, se izkazuje velika variantnost: v prisegi ribjega tatu (1675) Jurija Polonca, po domače Cepca, iz pisemskega zapisnika gospostva Polhov Gradec, se pojavlja oblika *ienulieno*, pisava in izrazna stran pa sta zelo raznoliki (*alle/olle, Gospodi, Gospodulbuch, Glabzo* 'hlapcu', *muil/moimo, slesbe* idr. (Rupel 1958: 128)).³⁰

²⁷ Npr. *na denasgni dan, popunima, na entrado inu prehodiszhe, ie gore postaulena sa pouishat.*

²⁸ Npr. *ali pei, kabi 'da bi', kur 'kakor', je mogu plazhet, U'trezhe, Videste, Informiraiteše, starit/storjena, gof/spodie, u/saku letu, druzi Comuni; vam sam spominau, soje dihounike.*

²⁹ Npr. *Jes perporozhim mojo Du/ho Bogu Ozheti, Sini inu Svetmu Duhu, bodo denli, Ti dvei Hi/hi of/tanel/ti njema pre/ partije.*

³⁰ Dve mlajši pričevanji pod prisego iz Polhovega Gradca (1720, 1734) imata drugačne oblike veznika (*Jlien(n)u* (1720) : *inu* (1734)) (IRVR 1982: 76).

4.4 Jezik rokopisov oz. tiskov istega avtorja

Pri posthumno izdani zbirki pridig očeta Rogerija *Palmarium empyreum* (Celovec 1731, 1743) avtorjev jezik in neposeganje urednikov v njegovo predlogo potrjuje jezikovna primerjava z desetimi Rogerijevimi katehetičnimi pridigami iz let 1715–1716 (NRSS Ms 1–10). Študija primera moje hipoteze o uredniškem spreminjanju jezika izvirnika ne potrjuje. Neenotnost in podobne jezikovne značilnosti so značilne za pridige v obeh medijih (opazna je razlika v zapisovanju *e* za dolgi *ě* pri samostalniku *vera* in tvorjenkah (1716: *Verra*, 1731/1743: *Vjera*)).

Primerjava med tiskanimi deli in rokopisi istih avtorjev potrjuje v rokopisih tudi manj dosledno upoštevanje knjižne norme (npr. Japelj v prevodih poezije in dramatike (Orel 2011)), rokopisne pridige A. Krempļa (1822) izkazuje naslonitev na vzhodnoštajersko knjižno različico in ne na osrednjeslovensko kot v tiskih (Ulčnik 2011), podobno tudi zasebna pisma (npr. Prešernovo pismo staršem (1824)).

5 Sklep

Rokopisi so pomembni za jezikovno-kulturni razvoj slovenščine, zgodovinsko sociolingvistiko, dokumentirajo rabo slovenskega jezika ob tujem uradnem/znanstvenem jeziku v različnih družbenih slojih in spreminjajo stereotype o omejenosti slovenščine na/za ljudsko rabo. Jezikovna pestrost, izvirajoča iz nepoznavanja knjižne norme in (ne)hotenega vnašanja pokrajinskih in piščevih ožjenarečnih prvin, ne izkazuje enotnega (roko)pisnega jezika kljub nekaterim skupnim sistemskim jezikovnim prvinam, temveč potrjuje večji ali manjši vpliv in preplet govornega jezikovnega izročila, lokalnih in stičnih idiomov, domačih in tujejezičnih pisnih praks, večjo variantnost in nestalnost na vseh jezikovnih ravninah ter črkopisno nedoslednost in neenotnost. V svoji tematski raznolikosti in drugačnosti družbeno različnih avtorjev in naslovnikov z vedno novimi najdbami omogočajo reinterpetacijo jezikovnih spoznanj in vpogled v starejše govorne plasti jezika, zato jim moramo nameniti kontinuirano sistematično in poglobljeno interdisciplinarno raziskovalno pozornost.

Viri in literatura

- BOKAL, Milka, 2002: Zgornjepustovrška listina – Slovensko pravno besedilo iz Polhograjskega hribovja z letnico 1622. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo. 306–318.
- BRATUŽ, Lojzka, 1993: *Karel Mihael Attems: Slovenske pridige*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- BRATUŽ, Lojzka, 2001: *Iz goriške preteklosti*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- BRATUŽ, Lojzka, 2007: Rokopis iz leta 1751. *Mladika* 51/8.
- DELAVEC, Mira, 2004: *Nedolžnost in sila: življenje in delo Josipine Urbančič-Turnograjske*. Kranj: Gorenjski glas.
- DOMEJ, Teodor, 1974: Pliberška prisega iz druge polovice 17. stoletja. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 255–257.
- Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega jezika* [= eZISS]. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU (M. Ogrin), Odsek za tehnologije znanja IJS (T. Erjavec). <http://nl.ijs.si/e-zrc/>
- GJURIN, Velemir, 1986: K začetkom slovenskega slovaropisja. *Slavistična revija* 34/4. [365]–392.

- GOLEC, Boris, 1999: Slovenica iz prve polovice 18. stoletja v metliški poročni matici in ljubljanski oklicni knjigi. *Arhivi* 22. 133–158.
- GOLEC, Boris, 2000: Iz zgodovine uradovalne slovenščine 17. stoletja. *Arhivi* 23/2. 141–154.
- GOLEC, Boris, 2011a: Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja. eZISS: <http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege/>
- GOLEC, Boris, 2011b: Slovenska prisežna besedila trških skupnosti in neagrarnih poklicnih skupin do konca predmarčne dobe. <http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege2/index-sl.html>.
- GOLEC, Boris, 2017: *Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850)*, elektronska izdaja. Uredil Matija Ogrin. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:oporoke>
- GOLIA, Modest, 1951: Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha. *Zgodovinski časopis* 5/1–4. 214–222.
- GRAFENAUER, Ivan, 1958: Celovski rokopis iz Rateč, podružnice beljaške prafare pri Mariji na Zilji. *Razprave* 3. Ljubljana: SAZU. 1–[62].
- ILEŠIČ, Fran, 1905: Hrvatski utjecaji u starim istočno-štajerskim tekstovima. *Rad JAZU* 162. 1–27.
- Iz roda v rod, pričevanja o slovenskem jeziku, Razstava Arhiva SR Slovenije*, 1982 [= IRVR]. Uredili V. Kološa, P. Ribnikar, E. Umek. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- JESENŠEK, Marko, 1999: Slovaropisje na Štajerskem do konca 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70/1–2. 355–372.
- JESENŠEK, Marko, 2006: Značilno besedje vzhodnoštajerskega in prekmurskega jezika. Mihaela Koletnik, Vera Smole (ur.): *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Maribor: Slavistično društvo. 508–518.
- JESENŠEK, Marko, 2010: Slomškova rokopisna slovnica – Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingebome. *Studia Historica Slovenica* 10/2–3. 667–681.
- JESENŠEK, Marko, 2015: Volkmer in oblikovanje vzhodnoštajerske knjižne norme. Marko Jesenšek (ur.): *Leopold Volkmer: prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*. Maribor: Filozofska fakulteta. 73–88.
- JUG, Stanko, 1942: Slovenski »zapovedni list« iz leta 1570 in novi vinski davek. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 23/1–4. 74–84.
- Kapelski pasijon. Komedija od Kristusoviga trplinja, katiro so nekidej na te veliki četrtak inu na te velikonočni ponedelak v Kapli špilali*, 2016. Uredila Matija Ogrin in Erich Prunč. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Katalog rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani*. old.nuk.uni-lj.si/dokumenti/2015/katalog_rokopisov.pdf.
- KIDRIČ, France, 1921–1922: Opombe k protireformacijski (katoliški) dobi slovenskega pismenstva. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 3. 73–133.
- KIDRIČ, France, 1923: Doneski za zgodovino slovenskega lekcionarja in slovenske pridige. *Bogoslovni vestnik* 3/2. [149]–169.
- KORUZA, Jože, 1972–1973: O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovstvo* 18/6; 7–8. 193–200; 244–254.
- KOS, Janez, 1973–1974: Slovenski prisežni pouk iz Metlike. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 257–259.
- KOS, Janez, UMEK, Ema, 1974: Dve slovenski pesmi iz drugega desetletja 18. stoletja. Nova verzifikacija iz leta 1712. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 218–220.
- KOS, Milko, 1941: Slovenske prisege loških in blejskih podložnikov iz prve polovice 17. stoletja. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 22/1–2. 71–74.
- KOTNIK, Fran, 1913: Dvoje slovenskih fevdnih priseg. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 10. 26–35.
- LEVEC, Fran, 1899: Listine in pisma iz Vodnikovega življenja. *Ljubljanski Zvon* 9/7. 393–418.
- LOGAR, Tine, POGORELEC, Breda, KORUZA, Jože, 1973–1974: Starogorski slovenski rokopis iz konca 15. stoletja. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 192–211.

- Loška cerkvena pesmarica iz leta 1825*: komentirana izdaja rokopisne pesmarice iz Loč ob Baškem jezeru = Latschacher Kirchenliedbuch [...], 2012. Uredila S. Trieblnig in P. Svetina. Celovec: Mohorjeva.
- Martjanska pesmarica*. Uredil V. Novak. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MAURER LAUSEGGER, Herta, 2016a: Koroško bukovništvo skozi čas. *Jezik in slovstvo* 3–4. 35–48.
- MAURER LAUSEGGER, Herta, 2016b: Bukovništvo. *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942*. Uredila K. Sturm-Schnabl, B. I. Schnabl. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag. Band 1: A–I. 191–195; Leški rokopis: Band 2: J–PI. 804–806; Schuster, Andrej, vulgo Drabosnjak. Band 3: PO–Z. 1203–1208.
- MERKU, Pavle, 1980: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi in Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Tržaški tisk.
- MERKU, Pavle, 1982: Zasebna slovenščina v 17. stoletju. *Slavistična revija* 30/2. 121–150.
- MIKHAILOV, Nikolai, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine. Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550)*. Trst: Mladika.
- NARAT, Jožica, 2007: Kūharjeva prekmurska priredba Janežič-Sketove slovnice. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja* 24. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 365–383.
- Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja* [= NRSS] Uredil Matija Ogrin. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss/VIEW/> (dostop dne: 27. 9. 2017)
- NOVAK, Vilko, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- OGRIN, Matija, 2009: Baročni frančiškanski pisatelj Anton Brešan (1638–1708) in njegov slovstveni opus. *Slavistična revija* 57/4. 555–562.
- OGRIN, Matija, 2011a: Slovenska frančiškanska pridiga baročne dobe. Pisatelj Anton Brešan, Evgen Lauer in Advakt Nikel ter njihove rokopisne pridige. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem*. Uredil M. Prainfalk. [Elektronski vir]. Ljubljana: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU. 227–248.
- OGRIN, Matija, 2011b: Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja. *Slavistična revija* 59/4. [385]–399.
- OGRIN, Matija, 2011c: Dober Legent teh Suetnikov. Koroški rokopis iz 18. stoletja. *Primerjalna književnost* 34/3. 65–79.
- OGRIN, Matija, 2017: O vlogi rokopisov v dolgem prehodu iz rokopisne v tiskano knjigo v slovenski književnosti. *Primerjalna književnost* 40/1. 43–58.
- OGRIS, Alfred, 2004: Slovenica v Koroškem deželnem arhivu. *Arhivi* 27/2. 295–306.
- OREL, Irena, 2010: Kranjski jezik v besedilih 16. in začetka 17. stoletja. Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem. Obdobja* 27. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 401–415.
- OREL, Irena, 2011: Od znanega k manj znanemu v 18. stoletju: od Škofjeloškega do Osapskega pasijona, od Stržinarjeve do Kadunčeve pesmarice, od pridig Janeza Svetokriškega do rokopisnih pridig s Koroškega. M. Prainfalk (ur.): *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* [elektronski vir]. 389–405.
- OREL, Irena, 2017: Rokopis *Družba Kraljevih vrat* v kontekstu zgodovine oblikovanja slovenskega črkopisa. *Slavistična revija* 65/2. 229–245.
- OROŽEN, Martina, 1986: Molitveni obrazci starejših obdobj v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 34/1. 35–57.
- OROŽEN, Martina, 2002: Tinjski rokopis. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*. Maribor: Slavistično društvo. 367–380.
- OROŽEN, Martina, 2009: Rokopisne Kolomonove in Zdravilske bukve s Kovka nad Hrastnikom. *Slavistična revija* 57/2. [263]–276.
- PETEK, Nina, 2012: *Črnjanski rokopis – jezikovna in vsebinska analiza slovenskih priimkov, ženskih osebnih imen in molitve*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POTRATA, Majda, 1994: *Pesništvo Leopolda Volkmerja*. Maribor: Kulturni forum.

- RAJH, Bernard, 1984: Severovzhodna Slovenija pri oblikovanju SKJ do konca prve polovice 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55/1. 38–49.
- RAJH, Bernard, 2002: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. Maribor: Slavistično društvo.
- RAMOVŠ, Fran, 1920: Zanimiv koroško-slovenski rokopis. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 2. 282–295.
- RIBNIKAR, Peter, 1976: *Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled*. Ljubljana: Ljudska pravica.
- RIGLER, Jakob, 1968: Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih. V. Vrbnjak (ur.): *Svet med Muro in Dravo*. Maribor: Založba Obzorja. 661–681.
- RUPEL, Mirko, 1956: Slovenski akt ob protireformacijski epizodi v Vipavi 1598. *Slavistična revija* 9. 45–64.
- RUPEL, Mirko, 1958: Prispevki k protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 11/1–2. 122–129.
- RUPEL, Mirko, 2015b: *Slovenska rudarska poročila iz rudišča Belščica v Karavankah s preloma 18. in 19. stoletja za Sigismonda (Žiga) Zoisa*. Thesaurus memoriae, Fontes II. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SCHMIDT, Goran, 2015a: Slovenska pisma rudarskega nadzornika Lukasa Polca Sigismondu (Žigu) Zoisu v letih od 1789 do 1798. *Scopolia* 85. 1–142.
- Slovenščina v dokumentih skozi stoletja, Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije*, 1971 [= SDSS]. Uredil Janez Kos idr. Ljubljana: Arhiv Slovenije.
- SCHNABL, Bojan-Ilija, 2016: Buge waz primi, gralva Venus. Uredila K. Sturm-Schnabl, B. I. Schnabl: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942*. Band 1: A–I. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag. 190–191.
- SMOLIK, Marijan, 1963 (2011): *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Semeniška knjižnica. Druga, elektronska, pregledana izdaja. Uredil Matija Ogrin. <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/ebz:ovr/VIEW/>.
- STABEJ, Jože, 1975: Slovarnik Vid (Dominik) Penn. *Slavistična revija* 23/1. 41–57.
- ŠEGA, Judita, GOLEC, Boris, 2008: Münchenska zakladna najdba: škofjeloški slovenski razglas iz leta 1590. *Loški razgledi* 55/1. 173–190.
- ŠEKLI, Matej, 2008: O narečni osnovi jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa ter o izvoru oblike *seydi*. *Jezikoslovni zapiski* 14/1. 29–40.
- Tinjska rokopisna pesmarica*, 2005. Uredila Martina Orožen. Maribor: Slavistično društvo.
- ULČNIK, Natalija, 2011: Značilnejše poteze Kremplovega jezika v rokopisnih pridigah iz leta 1822. *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Filozofska fakulteta. 211–224.
- VACUN KOLAR, Marija Irma, 2009: *Črnjanski rokopis*. Slovenj Gradec: Cerdonis.
- VIDMAR, Luka, 2009: *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerdne korespondence Žige Zoisa*. Doktorska disertacija. Nova Gorica: Fakulteta za podiplomski študij. <http://www.ung.si/~library/doktorati/interkulturni/6Vidmar.pdf>.
- VIDMAR, Luka, 2013: Pohlinov prevod Gellertovih Pisem. *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas*. 137–152.
- VRHOVNIK, Ivan, 1924: Dva slovenska pastirska lista iz 17. stoletja. *Čas* 1. 36–48.
- ZORKO, Zinka, 2007: Dialektizmi v poeziji Štefana Modrinjaka iz Središča ob Dravi (1774–1827). *VIII. nemzetközi szlavisztikai napok. Studia Slavica Savariensia* 1/2. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola. 396–415.
- ZORKO, Zinka, 2015: Prleško glasoslovje in oblikoslovje v Volkmerjevih pesmih. Marko Jesenšek (ur.): *Leopold Volkmer: prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*. Maribor: Filozofska fakulteta. 89–96.
- ŽEJN, Andrejka, 2016: Jezik Poljanskega rokopisa – jezik rokopisa na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *Slavistična revija* 64/4. 407–425.